

Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ

Orální historie a paměťová studia: diverzita, či konvergence?

Abstract: *Oral history and memory studies: the diversity or convergence?*

The article explores the relationship between two disciplines in historical research – a more traditional oral history and a new field of memory studies – with the aim to examine their diversity as well as their convergence.

Key words: *oral history – memory studies – collective memory – cultural history – 20th century*

Když na počátku třetího tisíciletí vyzval jeden z předních orálních historiků Brit Paul Thompson dvě ze svých orálněhistorických kolegyně – Američanku Lindu Shopes a Australanku Paulu Hamilton – ke vzájemné spolupráci na knize o orální historii, paměti a veřejnosti, motiv jeho činu byl zřejmý: zatímco „*existují nesčetné publikace o metodách a praxi orální historie*“, jen málokteré z nich, slovy Thompsona, „*opustily svůj dům*“ a prosadily se mimo vlastní disciplínu.¹ Zkušenosti z druhé strany se zdály obdobné: zatímco se v posledních desetiletích hovořilo o „boomu“ paměti, která postupně aspirovala na klíčový koncept nejrůznějších společenskovedních disciplín, „*nejnovější bádání o historické paměti na poli historie, antropologie, sociologie a kulturních studií se málokdy zabývala orální historií*“.²

Editorky knihy s příznačným názvem *Budování partnerství mezi orální historií a paměťovými studii*, která vznikla jako výsledek této spolupráce, našly rovněž dobré důvody pro konstatování „nesouladu“ mezi těmito disciplínami. Různé byly jak historiografické trajektorie obou disciplín, tedy důvody jejich vzniku (reakce na demokratizační procesy ve společnosti na straně orální historie a katalyzátor židovské paměti holocaustu,

1 Paula HAMILTON – Linda SHOPES (edd.), *Introduction: Building Partnerships between Oral History and Memory Studies*, in: Paula Hamilton – Linda Shopes (edd.), *Oral History and Public Memories*, Philadelphia 2008, s. VII–XVII.

2 Tamtéž, s. VII.

světových válek a konce komunismu na straně paměťových studií), tak jejich přístupy (konkrétní vzpomínky jedince versus dlouhá tradice abstraktních úvah o paměti, počínaje Aristotelem a Platónem a konče Freudem, Nietzsche, Bergsonem a Ricoeurom). Rozdílnost mezi oběma obory lze nalézt i v úhlu pohledu (orální historie se soustřeďuje na individuální paměť, paměťová studia na to, jak je širší, kulturní paměť vytvářena, interpretována, zprostředkovávána a přijímána) a odlišný je i rámec bádání (zatímco orální historie se často vyznačuje lokálním měřítkem, paměťová studia se pohybují v širších rámcích národa, státu, týkají se primárně paměti skupiny). Konečně, orální historie, tím že vznikla „zdola“, se zaměřila na ty, kteří nebyli v dějinách dosud zachyceni, na zkušenosti a hlasy jednotlivých historických aktérů, zatímco paměťová studia tento kontakt s individuální zkušeností a pamětí ztratila.

Nasvědčuje tedy vše tomu, že orální historie a paměťová studia nemají žádné styčné body, že se jedná o naprosto odlišné disciplíny s různými předměty, metodami i praktickými bádáními? Znamená to, že orální historie a paměťová studia se nemohou setkat, věrny každá svému vlastnímu diskursu?

Publikace britské kulturní historičky Anny Green, která se objevila rovněž na počátku 21. století, však reflektuje vzájemný vztah obou disciplín ve zcela odlišném světle.³ Zásadní proměnou, kterou orální historie v posledních letech prodělala, je pojetí individuální paměti. I práce orálních historiků se totiž začaly zajímat o způsoby, jimiž se individuální vzpomínky přizpůsobují (často nevědomě) kulturním skriptům nebo mentálním šablonám: Pro orální historiky je v současnosti individuální vzpomínání čím dál méně významné, zatímco sociální a kulturní kontext nabývá na důležitosti. Vzájemné propojení obou disciplín vidí Anna Green na rozdíl od autorek *Budování partnerství* nejen jako potenciální možnost („*Teprve nedávná kritika paměťových studií... otvírá možnost ke sblížení*“, konstatují L. Shopes a P. Hamilton), ale jako ve skutečnosti již dávno probíhající: „*Současné orálněhistorické interpretativní přístupy konvergují s teoretickým směřováním kulturních teoretiků, kteří píšou o kolektivní paměti.*“⁴ Tato fúze je podle ní natolik patrná,

3 Anna GREEN, *Individual Remembering and „Collective memory“: Theoretical Presuppositions and Contemporary Debates*, *Oral history* 2, 2004, s. 35–44. Podle Greenové se v současné orální historii rýsují tři směry. Tím prvním je kulturní historie, jejímž cílem je prozkoumat, jak dalece se orální narativy shodují s pre-existujícím kulturním rámcem; jde např. o rekonstrukce života žen za války, kdy je pozornost věnována tomu, jak životní příběhy žen odpovídají veřejně dostupným reprezentacím a diskurzům o jejich životě v té době. Druhý směr je označen jako sociální – ten se zaměřuje na kontexty, ve kterých se vzpomínání odehrává, a na sdílené psychologické imperativy, jež zdůrazňují konstrukci příběhů o minulosti. Třetí směr je pak psychologický, kdy jde o vzpomínání na traumatické nebo bolestné zkušenosti, a snahou je sestavit koherentní minulost, s níž může člověk žít a která mu dává smysl koherentní identity. Všechny tyto směry se však věnují spíše kulturnímu dominantnímu skriptu či nevědomým psychologickým šablonám než individuálnímu vzpomínání.

4 Tamtéž, s. 42.

že se až objevily znepokojující otázky, jestli tím nejsou podkopávány přímo základy, na kterých byla orální historie v šedesátých a sedmdesátých letech v západní historiografii postavena, tedy na významu vzpomínek jednotlivců a existenci nějakého vědomého Já, jež je schopno reflektovat žité zkušenosti.

Jak si vysvětlit rozporuplnost těchto tvrzení? Bezbřehost a interdisciplinarita paměťových studií může být jednou z příčin, diverzifikace orálněhistorických studií další. Akademická orální historie se v mezinárodním měřítku totiž teoreticky i metodologicky už dávno vzdálila lokálním, komunitním orálněhistorickým projektům, které nedosahují na sofistikovanost a promyšlenost orální historie pěstované na univerzitách. Mnohé z lokálních projektů se ještě v současnosti omezují na zjišťování toho, „jak to doopravdy bylo“, na zkoumání faktů, byť subjektivního rázu, a nepátrají po významu paměti, která je jim pouhým pramenem.⁵ Paměťová studia, na druhé straně, se v posledních letech natolik rozrostla, že nejenomže není možné přecíst všechny práce nejrůznějších oborů věnované paměti, ale je rovněž velmi obtížné tato studia blížeji konceptualizovat – stále se totiž jedná o rodící se disciplínu, kde nedošlo ke shodě ani v základních termínech jako je např. kolektivní paměť, natož v přístupech nebo metodologii.⁶

Zkoumání vztahu obou disciplín se proto jeví takřka neřešitelným oříškem. Vezměme už pouhé označení orální historie a paměťových studií jako „disciplín“. Zatímco se současná literatura shoduje na označení paměťových studií jako oboru (v angličtině „field“), jakkoli nejasnému a vágnímu, orální historie je právě nejrůznějšími obory často používána, a to jako pouhá metoda.⁷ Na podobná úskalí narazíme, budeme-li chtít zkoumat dobu vzniku orální historie a paměťových studií, jejich inspirační zdroje či jejich vývoj. Na následujících řádcích proto nepůjde o vyčerpávající přehled dané problematiky, spíše o první

5 Takto zaměřené prezentace se objevily i na poslední konferenci České asociace orální historie, konané v březnu 2013 v Pardubicích. Alistair Thomson hovoří v této souvislosti o tom, že teoretická akademická orální historie se stala nesrozumitelnou orálním historikům mimo akademické prostředí, v důsledku čehož je jimi ignorována. Samotní narátoři pak mohou být zmateni dekonstrukcemi jejich vlastní paměti. Alistair THOMSON, *Dancing through the memory of our movement: four paradigmatic revolutions in oral history*, příspěvek na XIV. mezinárodní konferenci orální historie, Sydney 2006. Dostupné na URL: <<https://www.google.cz/#q=Dancing+through+the+memory+of+our+movement%3A+four+paradigmatic+revolutions+>> [cit. 2013-09-30], nestránkováno. Publikováno jako Alistair THOMSON, *Four paradigm transformations in oral history*, *Oral History Review* 34, 2007/1, s. 49–70.

6 Někteří, především sociologové, preferují „paměť sociální“, jiní, spíše kulturní teoretikové, „paměť kulturní“, orální historikové často upřednostňují termín „veřejná paměť“. Srov. Radmila ŠVARŤÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Mýtus šlechty u nás a v nás. Paměť a šlechta dvacátého století*, Praha 2013, s. 23 an.

7 Sami orální historikové se označení oboru spíše vyhýbají, srov. např. označení „movement“ u A. Thomsona nebo prostě „oral history“ či „oral historian“ ve studii Lynn ABRAMS, *Memory as both source and subject of study: The transformations of oral history*, in: Stefan Berger – Bill Niven, *Writing the History of Memory*, New York 2014, s. 89–110.

pokus, jenž reflektuje především přehledová díla, která se v poslední době na toto téma objevila.

Orální historikové již dlouho pěstují tradici vlastního oboru,⁸ přičemž jako nejnovější můžeme označit reflexi z pera předního orálního historika Australana Alistair Thomsona. Ten definoval čtyři paradigmatické změny, kterými prošlo toto „*hnutí*“ od počátku svého vzniku v šedesátých letech 20. století.⁹ Na počátku byla paměť, jenž se stala „*mocným nástrojem historického výzkumu*“ v době po druhé světové válce, a její užití jako pramene historického poznání. Ač Ronald J. Grele, nestor orální historie ve Spojených státech, pochyboval o tom, že vznik orální historie v této době způsobila paměť (dle něho šlo spíše o určité napětí mezi dosud nezachycenou historií lidu a mnohem užším a tradičnějším dokumentárním impulzem, jež otevřelo možnost orální historie),¹⁰ konsensus panuje v tom, že oním hnacím motorem nebylo rozšíření magnetofonu a možnost nahrávat rozhovory na mikrofon, jako spíše radikální politické a sociální ovzduší šedesátých a sedmdesátých let. Mnozí ze „zakladatelů“ orální historie hovoří o své inspiraci marxismem, o sympatiích s komunistickou organizací, o tom, že tehdy byli socialisty.¹¹ Právě tato levicová orientace v mnohých vyvolávala pocit, „*že to, co si myslí obyčejní lidé, je důležité*“, že je důležité „*nechat promluvit lidi v historii*“.¹² První orálněhistorické výzkumy se tak v tomto duchu zaměřovaly na životy dělníků, v Británii je pak vznik orální historie spojen s radikálním socialistickým feministickým hnutím.

Určit dobu vzniku paměťových studií je vzhledem k výše řečenému mnohem obtížnější, ostrý břit politické angažovanosti zde však na rozdíl od orální historie chyběl. Badatelé situují jejich počátek podobně do doby před několika desetiletími, kdy rozmach zájmu

8 Počínaje ikonickým *The Voice of the Past* Paula Thompsona, které vyšlo již ve třetím vydání (Oxford 2005). Srov. např. také Robert PERKS, *Oral History: Talking About the Past*, London 1995, nebo Robert PERKS – Alistair THOMSON (eds.), *The Oral History Reader*, London 2006, nebo Alessandro PORTELLI, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, New York 1991.

9 A. THOMSON, *Dancing through the memory of our movement*. Využívání ústních svědectví je však mnohem staršího data, sahá až do starověku, rovněž ve 20. století měla orální historie své přímé předchůdce, jak připomínají příručky orální historie, např. Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*, Praha 2011.

10 Ronald GRELE, *Commentary on Alistair Thomson's Essay, „Four Paradigm Transformations in Oral History“*, *Oral History Review* 34, 2007/2, s. 121–123.

11 Srov. rozhovory s předními orálními historiky in: Miroslav VANĚK, *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*, Praha 2008. Např. jedním z důvodů, proč se začal věnovat orální historii Paul Thompson, bylo, že se z něho „*stal socialista s pocitem, že to, co si myslí obyčejní lidé je důležité*“ (s. 107) Ronald Grele patřil k těm, kteří věřili, že „*pozdvihnutím vědomí působíme jako učitelé pracovní třídy, a proto jsme členy pracující třídy*“ (s. 57) I německý orální historik Alexander von Plato mluví o tom, že byl „*levicově orientovaný*“ a o svým sympatiích po studentských bouřích 1968 s komunistickou organizací (s. 81)

12 Tamtéž, slovy P. Thompsona, s. 107, a Alexandra von Plato, s. 81.

o minulost a zvýšené historické vědomí, umocněné kolapsem politických bloků, souznělo s rostoucí orientací badatelů ve společenských vědách na koncept veřejné či kolektivní paměti.¹³ Rozmach teoretických paměťových studií pak poznamenal narativní obrat, vedoucí k znovupromýšlení a nové orientaci mnoha oborů humanitních a společenských věd.¹⁴ Do popředí se dostaly otázky vzájemného vztahu minulosti a přítomnosti, subjektivního a objektivního, paměti a identity. Právě jedna z tehdejších premis, totiž že „*minulost je vždy rekonstruována podle potřeb současnosti a protože současnost není stálá, rekonstruovaná minulost je nikdy nekončící proces*“,¹⁵ dala paměťovým studiím nový směr. Vůdčím se stal termín kolektivní paměť, a to v návaznosti na znovuobjevení díla francouzského sociologa Maurice Halbwachse *Les cadres sociaux de la mémoire* a *Mémoire collective*.¹⁶ V Halbwachsově pojetí, jak už bylo řečeno dosud převládajícím, individuální paměť podléhá neustálé interakci se „sociálními rámci“ a širším společenstvím, přičemž je sama sociálním procesem, nikdy nekončící reprezentací minulosti. Podobně jako kolektivní paměť je konstruována i identita skupiny, ke které se svou pamětí skupina vztahuje (Halbwachs v tomto smyslu uvažoval především o rodině) – zjednodušeně řečeno, jedinec je v Halbwachsově teorii vzpomínání prakticky bezmocný.

Halbwachs však nebyl jediným, jehož teorie paměti a vzpomínání měly zásadní vliv na pojetí (kolektivní) paměti v rámci paměťových studií. K jeho současníkům patřili i britský psycholog Frederick Bartlett a německý kulturní historik Aby Warburg, připomeňme si tedy stručně jejich přínos.¹⁷

Frederick Bartlett, předchůdce dnešní kognitivní psychologie, se ve třicátých letech 20. století proslavil svým dodnes připomínaným experimentem: dal svým studentům za úkol přečíst exotický příběh amerických Indiánů, pojednávající o výskytu duchů, a poté

13 Mary FULBROOK, *History-writing and „collective memory“*, in: S. Berger – B. Niven, *Writing the History of Memory*, s. 65–88.

14 Nazývaný také obrat k jazyku či konstruktivistický obrat. Astrid ERLI, *Cultural Memory Studies: An Introduction*, in: Astrid Erll – Ansgar Nunning (eds.), *Culture Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin 2008, s. 1–18.

15 Aleida ASSMANN, *Response to Peter Novick*, *GHI Bulletin*, 2007/40, s. 33–38.

16 Maurice HALBWACHS, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris 1925 a *La mémoire collective*, Paris 1950. Česky vyšla *Kolektivní paměť* v roce 2009. Více o Halbwachsově díle in: R. ŠVARÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Mýtus šlechty*, s. 28–30. Tam i odkazy na další literaturu, zabývající se Halbwachsem.

17 Osobnosti, které teoreticky inspirovaly paměťová studia, jsou uváděny rozličně, většinou v závislosti na jazykovém prostředí a na oborovém zaměření toho kterého autora. Anglo-americké publikace jen výjimečně citují Aby Warburga nebo Jana Assmanna, který zásadně přispěl do diskuse o paměti rozpracováním konceptů komunikativní a kulturní paměti – srov. např. Jan ASSMANN, *Collective Memory and Cultural Identity*, *New German Critique* 65, 1995, s. 125–134 nebo nověji Jan ASSMANN, *Communicative and Cultural Memory*, in: A. Erll – A. Nunning (eds.), *Culture Memory Studies*, s. 109–118. Další z inspiračních zdrojů představují např. ruský lingvista Vladimir Propp, sovětský psycholog Lev Vygotskij nebo americký analytický filozof W. V. Quine.

ho převyprávět. Studenti zcela změnilí význam příběhu: nelogické, překvapivé prvky zmizely a zároveň byly do příběhu vneseny elementy (jména, předměty), jež korespondovaly se současnými kulturními kontexty vyprávěčů. Ve své klasické práci o vzpomínání tak Bartlett předznamenal koncept vzpomínání jako „*snahu o význam*“ („*effort after meaning*“). Také on, v souladu s Halbwachsem, konstatoval, že při procesu vzpomínání se lidé opírají o určitá „*schémata*“.¹⁸

Podobně, za pomoci sociálního a kulturního kontextu je konstruována paměť v díle Abyho Warburga (sám přichází s termínem paměť sociální). Při studiu rituálů Indiánů kmene Hopi v Novém Mexiku si totiž Warburg uvědomil, že abychom mohli interpretovat život dané doby, potřebujeme „*rekonstruovat spojení mezi uměleckou reprezentací a sociální zkušeností, vkusem a mentalitou té které společnosti*“. Jinými slovy, umělecké dílo nemůže mluvit za sebe – aby předalo význam, musíme zkoumat spojení mezi sociálním světem a uměleckou reprezentací.¹⁹

Vraťme se k nyní k orální historii. Jak se všechny tyto změny paradigmatu projeví v jejím vývoji? Zůstala u svého původního zaměření, u zkoumání obsahu paměti a u svého zaměření na individuální paměť?

Ronald Grele vzpomíná, že jedním z důvodů, proč se začal věnovat orální historii, byla rovněž nespokojenost s dominantními způsoby myšlení v sociálních vědách.²⁰ Bylo jich takových více, kteří se „*samostatně pohybovali po stejné dráze*“ a zajímali se o „*otázky po vyprávění a textu*“. Už v roce 1978, na mezinárodní konferenci v Essexu, byly zárodky druhé, postmodernistické fáze orální historie přítomny: „*Paměť, mýtus, vědomí a ideologie stejně jako subjektivita a reflexivita byly teď na pořadu dne*“.²¹ A. Thomson charakterizoval tuto fázi jako postpozitivistickou: zatímco do té doby orální historikové spíše vyvraceli kritiky druhých o nespolehlivosti paměti, v této době učinili, slovy amerického orálního historika Michaela Frische, že „*slabiny sílu*“. Paměť už nebyla pouhým pramenem výzkumu, stala se přímo předmětem bádání. Inspirace orálních historiků jinými obory je v této fázi velmi patrná a prostupuje i fázi třetí, kdy bylo jedním ze zásadních rysů „*třetí paradigmatické transformace*“ orální historie její interdisciplinarita.²²

18 Frederick BARTLETT, *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*, Cambridge 1932. Srov. také novodobou verzi Bartlettova pokusu (s obdobnými zjištěními) in Harald WELZER, *Re-narrations: How pasts change in conversational remembering*, *Memory Studies* 3/1, 2010, s. 5–17.

19 Srov. např. Aby WARBURG, *Images from the region of the Pueblo indians of North America*, London 1995.

20 M. VANĚK, *O orální historii*, s. 56.

21 R. GRELE, *Commentary*, s. 122.

22 Stejně tak přelomové bylo pro vydělení třetí fáze nové pojetí vztahu narátora a tazatele. Nadále se hovoří o „*shared authority*“, sdílené autoritě. Svě místo má v této době i teorie srovnání neboli zharmonizování („*theory of composure*“), kterou rozvinul A. Thomson, totiž potřeba jedinice srovnat svou minulost tak, aby byla veřejně přijatelná, ale zároveň pro něj samotného smysluplná a akcep-

Orální historie si začala „vypůjčovat nejmodernější teoretické a metodologické poznatky z různých vědních oborů, zvláště z kulturní antropologie, literárního kriticismu, lingvistiky a psychologie“.²³ Orální historikové také přispěli interpretacemi, konstatuje ve své úvaze o paradigmatických proměnách orální historie A. Thomson, neupřesňuje však jakými. Jistá vágnost ohledně teoretických přínosů orálních historiků odkrývá místo pro nejednu otázku. Kdo byli orální historikové, kteří tehdy „razili cestu“?²⁴ Jedná se o Itala Alessandra Portelliho, anglo-amerikanistu a literárního teoretika, jeho krajanu Louisu Passerini, inspirovanou psychoanalýzou, Daniela Bertaux, francouzského sociologa, zastávajícího kvalitatívni sociologie oproti dominantní kvantitativní, nebo britskou historičku, inspirovanou kulturní antropologií Clifforda Geertze, Elisabeth Tonkin.²⁵ Ony paradigmatické změny definované Thomsonem probíhaly identicky i ve vývoji dalších disciplín, jako je literární a narativní kritika, sociologie, kulturní antropologie apod. Stejně jako orální historikové, tak i badatelé těchto disciplín se zabývali a zabývají životními příběhy, přesto se nepovažují za orální historiky. Evidentně jde o jednu rodinu – ale jsou to dvojčata, bratřanci, vzdálené tety či rozvedení strýčkové?

Identickou otázku si lze jistě klást, pátráme-li po vzájemném vztahu orální historie a paměťových studií. Jisté je, že orální historie poskytla v osmdesátých letech (i v letech následujících) vhodnou platformu pro setkávání specialistů různých oborů. Na *International Journal of Oral history*, vycházející v letech 1980–1990, navázal v devadesátých letech velmi kvalitní *International Yearbook of Oral History and Life Stories*, do něhož přispívali nejen (orální) historikové, ale také sociologové (např. Francouzi Daniel Bertaux a Isabelle Bertaux-Viame), všichni pod společným jménem studií věnovaných vzájemnému vztahu individuální a kolektivní paměti, narativu a identitě.²⁶

tovatelná. Srov. A. THOMSON, *Dancing*; R. GRELE, *Commentary*. Srov. Michael FRISCH, *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*, New York 1990.

23 A. THOMSON, *Dancing*.

24 Margareta JOLY, *Oral history, life history, life writing: The logic of convergence*, in: Graham Dawson (ed.), *Memory, Narrative and Histories: Critical Debates, New Trajectories. Working Papers on Memory, Narrative and Histories*, č. 1, 2012, s. 47–62. Margareta Joly je vedoucí centra pro historický výzkum životních příběhů na univerzitě v Sussexu.

25 A. PORTELLI, *The Death of Luigi Trastulli*; Luisa PASSERINI, *Autobiography of a Generation: Italy, 1968, Hanover – London 1996* (it. originál vyšel v roce 1988); Daniel BERTAUX (ed.), *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*, London 1981; Elizabeth TONKIN, *Narrating Our Pasts. The Social Construction of Oral History*, Cambridge 1992. Uvedení autoři též přispívali nebo byli editory řady sborníků *International Yearbook of Oral History and Life Stories*. O nich dále v textu.

26 Např. Raphael SAMUEL – Paul THOMPSON (edd.), *The Myths We Live By*, New York 1990; Daniel BERTAUX – Paul THOMPSON (edd.), *Between generations. Family Models, Myths and Memories*, Oxford 1993; Selma LEYDESDORFF – Luisa PASSERINI – Paul THOMPSON (edd.), *Gender and Memory*, Oxford 1996. Srov. E. TONKIN, *Narrating Our Pasts*.

Období devadesátých let tak můžeme vnímat jako dobu opravdové konverze mezi orální historií a příbuznými obory, věnujícími se též otázce narativního příběhu nebo individuální paměti. Vědomí, že historie je performativní, kolaborativní, prostoupila všechny tyto disciplíny. Velmi pádným důkazem je zde srovnání obsahu časopisů, věnujících se orální historii a narativním studiím: časopis *Oral history* z jara 1997 a časopis *Biografická / Autobiografická studia* z téhož období nabízí stejně tematicky i problémově zaměřené studie.²⁷ Analogicky bychom mohli hovořit o splývání témat paměťových studií a orální historie: v centru pozornosti se nachází paměť, především ta traumatická, ve spojení s holocaustem a jak vzpomíná A. von Plato, „první výzkumy o koncentračních táborech, utečencích, gulazích v Sovětském svazu, všechny vycházejí z mluvených zdrojů“, „mnoho důležitých témat vzniklo díky orálním historikům“.²⁸

Nebudeme se zde rozepisovat o tom, že jeden z nejrozšířenějších proudů paměťových studií, především v Evropě, představuje linie „míst paměti“, v návaznosti na *Místa paměti*, kolektivní dílo francouzských vědců, vycházející pod vedením historika Pierra Nory, ani o zásadním rozpracování Halbwachsovy koncepce kolektivní paměti na paměť kulturní a komunikativní německým egyptologem a kulturním historikem Janem Assmannem. Bylo již tak učiněno na jiném místě.²⁹ Konstatujeme, že k popularitě orální historie v současnosti přispívá právě tento boom paměti, neustávající zájem o životní příběhy, filmy o paměti, memoáry a deníky. Nové možnosti představuje rozšíření internetu – A. Thomson tak charakterizuje období konce devadesátých let a počátek dalšího desetiletí jako dobu čtvrté paradigmatické transformace orální historie, související s „digitalizační revolucí“.

Jestliže jsme naznačili tematické i metodologické splývání orální historie a paměťových studií v kontextu postmoderny a boomu paměti, neznamena přesto tento „soulad“ propojení obou disciplín. Teoretické příručky orální historie zůstávají vůči představitelům paměťových studií rezervované. V publikaci *The Oral History Reader*, redigované Robertem Perksem a Alistairem Thomsonem, z roku 1998 (publikace byla poté vydána ještě několikrát),³⁰ jež představuje, „jeden ze zásadních příspěvků k dosavadním výsledkům orální historie“, mapující její „teoretické a praktické aspekty“,³¹ sotva najdeme citováno jméno některé z ikonických figur paměťových studií. Na druhé straně, pokud si prolisťujeme základní teoretické a metodologické práce paměťových studií, analogicky absentují jména spjatá s orální historií. Vezměme si dosud nejvýznamnější interdisciplinární a mezinárodní antologii kulturních paměťových studií, systematicky pojednávající o klí-

27 M. JOLY, *Oral history, Life history*.

28 M. VANĚK, *O orální historii*, s. 83.

29 Srov. např. R. ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Mýtus šlechty*, s. 27, 31.

30 Robert PERKS – Alistair THOMSON, *The Oral History Reader*, London and New York 1998.

31 Takto je publikace charakterizována in: M. VANĚK, *O orální historii*, s. 75.

čových konceptech i nových trendech, *Cultural Memory Studies*.³² Do této publikace, čítající 441 stran, žádný ze známých orálních historiků nepřispěl, slovo orální historie se na jejích stranách vyskytuje asi sedmkrát a citován je jen jednou P. Thompson a jeho kanonický *Voice of the Past*.

Zaměříme-li se na českou historiografii, nepřekvapí nás obdobná zjištění. Teoretické publikace orální historie sice obsahují kapitoly věnované paměti a některým protagonistům paměťových studií, ty jsou ale ve srovnání s rozsahem částí zasvěcených technice vedení rozhovoru či s kapitolami o dějinách vývoje orální historie v různých částech světa daleko skromnější.³³ Na druhé straně, publikace o „paměti“, objevivší se v české historiografii v posledních letech, především v kontextu bádání nad „místy paměti“, neodkazují na žádného orálního historika, ani nečerpají z teorie či metodologie orálně-historických prací.³⁴

Odkud tato disparátnost, jestliže vše svědčí o souladu a blízkosti? Paměť je centrem bádání obou studií, obě ji považují za ústřední fenomén. Problémem zde zůstává nevyjasněný vztah individuální a kolektivní paměti, za pozornost však stojí i institucionalizace obou oborů. Na více než patnáctiletou tradici mezinárodního setkávání orálních historiků navázala v roce 1996 *Mezinárodní asociace orální historie* s ustavením pravidelné dvouleté mezinárodní konference a založením časopisu *Words and Silences*. Názorová platforma paměťových studií byla vytvořena teprve nedávno: v roce 2008 vyšlo první číslo časopisu *Memory Studies* s mezinárodním a interdisciplinárním editorským týmem a v témže roce vyšla již citovaná zásadní antologie *Culture Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, která „představila interdisciplinární a mezinárodní studia kulturních paměťových studií poprvé a v jednom celku“.³⁵ V roce 2010 vydavatelství Palgrave Macmillan otevřelo novou ediční řadu zaměřenou na fenomén paměti, ve které vyšlo dosud přes dvacet pět titulů.

32 A. ERLI – A. NÜNNING (eds.), *Cultural Memory Studies*. Ansgar Nünning je profesorem anglofonních literatur a kulturních studií. Tento sborník však není prvním souborným dílem o paměťových studiích. Především na sklonku druhého tisíciletí se na pultech objevila celá řada příruček, sborníků, „readerů“ a dalších publikací, pojednávajících z interdisciplinárního pohledu o paměti a paměťových studiích. Za všechny jmenujme Henry L. ROEDIGER III – Yadin DUDAI – Susan M. FITZPATRICK (eds.), *Science of memory: Concepts*, New York 2007; Jeffrey K. OLICK – Vered VINITZKY-SEROUSSI – Daniel LEVY (eds.), *The Collective Memory Reader*, New York 2011.

33 Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE – Hana PELIKÁNOVÁ, *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*, Praha 2007; M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*.

34 Milan HLAVAČKA – Antoine MARČS – Magdaléna POKORNÁ et alii, *Paměť míst, událostí a osobností: Historie jako identita a manipulace*, Praha 2011.

35 Byť jsou v názvu publikace paměťová studia uvozena slovem „kulturní“, neznamená to, že se pozornost soustředí jen na ně. Politická, sociální, filozofická či psychologická paměťová studia, všechna našla v knize své místo.

Nebude tak různost obou disciplín dána spíše tím, že orální historikové a badatelé v paměťových studiích jsou součástí, slovy A. Thomsona, „jiného klanu“?³⁶ Na konferenci jiných oborů se nejezdí, v tomto jsme tak trochu „oběti své vlastní specializace“.³⁷ Každý „kmen“ má svou názorovou platformu, orální historikové své asociace, badatelé v paměťových studiích svá centra (byť na rozdíl od orální historie neexistuje ani jejich přehled, ani žádné ucelené pojednání o jejich vývoji). Upevňování vlastního diskurzu přispívá k izolovanosti a odloučenosti jednotlivých oborů a možná, že zde svou roli hraje rovněž identita té které skupiny spolu s pěstováním své vlastní kolektivní paměti.

Abychom však neuzavírali toto stručné zamyšlení konstatováním nesmiřitelnosti obou směrů, všimněme si jednoho z posledních čísel časopisu *Memory Studies*, které vyšlo v lednu 2013. Toto speciální číslo věnované roku 1968 nejenomže explicitně uznává význam orální historie,³⁸ navíc ale „potvrzuje zájem časopisu o orální historii“ a „vyzývá orální historiky, aby výsledky svého výzkumu do časopisu přispěli“.³⁹ Přejme si, aby se podobné výzvy objevily i v českých historických časopisech.

Summary

Oral history and memory studies: the diversity or convergence?

The purpose of this article is fourfold. First, it explores recent publications examining the relationship between two disciplines in historical research – a more traditional movement of oral history and a new field of memory studies – emphasizing the diversity of the publications' opinions and the difficulties to explore such a kind of relationship. Second, it discusses the diversities between two disciplines, describing briefly their births, their sources of inspiration and their developments. It considers a very recent periodization of the oral history movement as well as the predecessors of the new and quickly

expanding field of memory studies, f. i. M. Halbwachs, Fr. Bartlett and A. Warburg. Third, the article examines a „paradigmatic shift“ in the development of oral history, in the 1970s and the 1980s, and argues that this period enabled a very close relationship between two disciplines, many oral historians and social constructivists in memory studies shared the idea of the „performativeness“ of history. Fourth, the article discusses an ambivalent relationship between two disciplines at these days, demonstrating an absence of mutual exchange between two disciplines.

36 Alistair THOMSON, Review of Paula Hamilton and Linda Shopes' *Oral history and public memories*, *History Australia* 6, 2009/1, s. 21.1–21.2.

37 M. JOLY, *Oral history, life history*.

38 Andra HAJEK (ed.), *Challenging dominant discourses of the past: 1968 and the value of oral history*, *Memory Studies* 6, 2013/1. Všechny studie vycházejí z orálněhistorických výzkumů.

39 Tamtéž, s. 5.